

JEZIČNI IZRAZ KAJKAVSKE KOMEDIOGRAFIJE

Josip Vončina

1.

Od kazališnih djela što su se na izmaku 18. i na početku 19. st. stvarala u kajkavskom dijelu Hrvatske (osobito u Zagrebu)¹ za ovu ćemo se svrhu poslužiti izborom: djelima koja su kritički izdana na samom kraju prošloga ili u našem stoljeću. U tome su izboru tri teksta nepoznatih autora — komedije *Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu iliti Navade velikeh varašov nisu prikladne malem* (dalje kratica: *Cepeliš*, odnosno: C)² i *Čini barona Tamburlana (Tamburlano, T)*³ te drama *Velikovečnik (V)*,⁴ odnosno dvije komedije Tita Brezovačkoga: *Matijaš Grabancijaš dijak (Grabancijaš, G)* i *Diogeneš (D)*.⁵ Može se to smatrati količinom tekstova dovoljnom da cjelokupnu stariju kajkavsku komediografiju dobro predstavi, čak i kada se žele razmotriti neke njezine važne jezične osobine.⁶

Prema postojećim datacijama izlazi da ti tekstovi zapravo većinom pripadaju 19. stoljeću (i to samom njegovu početku),⁷ ali nam jaki razlozi dopuštaju da ih obradimo u ovoj prigodi. Neki su od njih doista za izvedbu bili priređeni još u 18. st.,⁸ ali kad i nije tako, svi su oni samo ostatak one scenske djelatnosti koja je počela još u 17. st. te se usavršavala u 18. st., pa su po svojim bitnim osobinama prije vrhunac

i svršetak te faze nego početak iduće. Nadalje, ti tekstovi mogu dobro poslužiti da se utvrdi kojim se putovima kretao u 18. st. razvoj kajkavske riječi na sceni, idući upravo na prijelazu 18. u 19. st. prema »razvijenijem stilu kajkavskom«. ⁹ Napokon, u načinjenom se izboru većinom nalaze djela kojima se nije uspio nikako ili sa sigurnošću pronaći strani predložak (npr. *Tamburlano*, *Diogeneš*, ¹⁰ pa i *Cepeliš*, *Grabancijaš*), ali je tu i jedna preradba: *Velikovečnik*. ¹¹

2.

Svoje mjesto u starijoj hrvatskoj književnosti kajkavska je komediografija zauzela pod imenom što upućuje na dijalekatsku osnovicu njezina jezika. Doista nije teško pokazati da se u njoj izvrsno odražavaju osobine kajkavskoga narječja na svim jezičnim razinama. Ipak, bilo bi znatno teže odgovoriti na moguće pitanje o tome kojem je lokalnom kajkavskom govoru jezik tih komedija najviše nalik: ne može se odrešito tvrditi da bi to bio zagrebački govor 18. st., iako se u tekstovima zacijelo nalazi mjestâ koja taj govor dobro odražavaju. Još bi manje opravdanja bilo mogućoj tvrdnji da se tu zrcali samo kajkavski književni jezik kako se razvijao od Pergošića i Vramca preko Habelića ¹² do u 18. stoljeće: ne govore sva lica tako ujednačenim jezikom.

Možda bi, dakle, najbliže istini bila tvrdnja da je ta komediografija u jezičnome smislu mozaik u kojem se ujedanjuju sve varijacije kajkavske riječi onoga vremena: osim govorne pisana, pored sinkronijske također dijakronijska.

Otvaranje prema drugim dvama narječjima (čakavskom i — osobito — štokavskom) trajna je težnja književne kajkavštine od njezinih početaka, ¹³ pa i razmatranih scenskih tekstova. Nipošto nije neobično da se u njima nađu štokavske ili čakavske osobine poput nekih u *Velikovečniku*: fonem *đ* (*odhađam* 66, *nahađam* 67); ¹⁴ vokativ na *-e* pored onoga na *-Ø* (*Bože* 63, 68, *gospodine* 64, 65, 69, *junače* 65); ¹⁵ sporadična zamjena praslavenskoga poluglasa vokalom *a* (*manum* || *menum* 65). ¹⁶ Od dvaju različitih dijalekatskih izvora potječe, na primjer, variranje nastavaka za 3. lice mn. prez. u rečenici iz *Diogeneša*:

»Ovakvi prijatelji vidiju se meni kakti vrane i srake, koje kada na polju najdu mrcinu, kavkaju i regeču, veseliju se, doklam se jednoga zalogaja nadijaju; kak brže ostanaju suhe i oglobane kosti, već ni da bi jednu zagledati« (D 146);

prezentski oblici *najdu* i *regeču* s obzirom na morfološku osobinu nisu kajkavski, nego štokavski. U instr. jd. im. ž. r. kajkavskome je svojstven gramatički morfem *-um*. U jednom prizoru *Diogeneša* (III/7, str. 184—187) nalazi se takav morfem, i to u autorskome tekstu (*rukum* 185), ali i u govoru likova: *škodum* 186, *palicum* 186, *lopatum* 187. Ipak, »kelner« kaže instrumental: *batinom* 185. Budući da je očigledna leksička dubletnost (»da ja s *palicum* tebe budem haril« 186 — »da bi je z *batinom* po pleči ožgal« 185), nije isključeno da se riječ *batina* među kajkavcima osjećala štokavskom, pa joj je dodan i štokavski gram. morfem (*-om*).

Iako se u kajkavskoj komediografiji već javljaju štokavci s prevagom svojih govornih osobina (»detiči« Lazo i Gajo u *Grabancijašu*),¹⁷ ipak još nije nastupio čas da na kajkavsku scenu izađu posve štokavski tekstovi; čak i kada se publici prikazuju npr. dubrovačka lica (u *Tamburlanu*), ona govore kajkavski, a poneka ih štokavska crta tek nejasno naznačuje.¹⁸ Štokavizmi mogu pri takvoj upotrebi postati biranijim jezičnostilskim elementima, pa se i pridavati likovima koji teže »otmjenijem« načinu izražavanja. Tako se u spomenutoj komediji javlja nekajkavski futur, i to u Tamburlanovu dijalogu s »fiškališem« Vrtirepom (a ne npr. sa slugom Miškom):

»FIŠKALIŠ: ... i ako me taki jedne čizme bude stalo, ja ču od hiže do hiže iti i neču predi počinuti doklam to ne opravam ...« (T 339)

»TAMBURLANO: ... Neču jih duže zadržavati, naj primeju, ov mali dar ...« (T 340)

U prvom (Vrtirepovu) primjeru čak je postignuto i štokavsko slaganje glagolskih vremena: pored futura u glavnoj rečenici — futur egzaktni u pogodbenoj (»ako ... bude stalo«). Ipak, ta je upotreba popraćena kontekstom punim kajkavizama: *taki*, *hiža*, *predi*, *naj primeju*, *ov*. i *dr*.

Unošenje elemenata štokavskoga dijalekatskog porijekla bilo je olakšano jer među likovima kajkavske komediografije štokavci nisu bili nepoznati, čuvajući svoj iskonski govor (kao »detiči« u *Grabancijašu*) ili

ne čuvajući (kao »grabant« Đuro u *Cepelišu*). Uvrštavanje likova-štokavaca u komediji i njihov izlazak na scenu bili su pak poticani time što se među đacima-izvođačima i među njihovim nastavnici (koji su im također pomagali pri uvježbavanju kazališnih predstava) nalazilo štokavaca; za primjer tome može se navesti da su neki poznati književnici iz Slavonije 18. stoljeća u Zagrebu pohađali škole ili službovali,¹⁹ odnosno izdavali djela.²⁰

Na temelju svih spomenutih činilaca nastalu složenost kajkavštine kao kazališnoga jezičnog izražajnog sredstva u osvit 19. st. pokušat ćemo prikazati analizom za tu svrhu odabranih tekstova.

3.

Dok se, dakle, u kajkavskoj komediografiji potvrđuju tragovi drugih narječja (osobito u glasovima i oblicima), iako joj ne dovodeći u sumnju dijalekatski temelj — u stilističkome se smislu može tu govoriti o vrlo razgranatu jeziku kojem nije teško razaznati slojevitost. Možemo to pokazati raščlanjujući govor jednog lika u *Cepelišu*.

Nalazeći se u središtu zapleta, »štimani grof Markovčić« posjeduje sposobnost da se upusti u dijalog sa svakom drugom vrstom likova. Kako mijenja sugovornike, vješto se prebacuje iz jednoga jezičnog izbora u drugi, iznoseći čak misao da način govora ovisi o ljudima i situacijama. Na razini visokoga stila vodi se razgovor na kraju dvanaestog prizora drugoga čina:

»Sudec. ... *Mi onda ne ćemo više na nepriliku biti nego nas vu milošću preporučajuč ostajemo.*

Grof. *I ja njihovu milošću čekajuč jesem —*

Sudec. *Ponizni slugi. (Naklone se vsi i odidu)« (C 155)*

Sam ostavši na sceni u početku idućega prizora, grof nagovješćuje da bi — uz poznavanje pravoga stanja stvari — razgovor drukčije tekao:

»Grof. *Ha, ha, ha, vnogo ti je velikeh šumakov na svetu. — De, de, da vi znate, kakov sem ja grof, bi vi drugač govorili . . .*« (C 155)

Doista, može se pokazati da taj lik sudjeluje u dijalogu bar uz tri stilska izbora.

a) S predstavnicima vlasti, na koje želi ostaviti povoljan dojam da bi ih lakše prevario, zajednički mu je visoki stil:

»Grof. *Nikad dikum meni vučinjenum ja kruto zahvalen biti moram, žal mi je, da zaradi mene tu nepriliku si hoteli jesu vučiniti.*

Vsi. *To je bila naša dužnost.*

Sudec. *Jošče jedno od njihove dobrote prositi imamo.*

Grof. *Kaj takvoga? Ako morem, iz srca rad vučiniti hoću.*

Sudec. *Naj dostojaju za dobro prijeti jednu malu konverzaciju na večnici i ovde mali supe, kojega mi njim na diku naredili jesmo.*

Grof. *To je preveč dobrote, ma gospoda! ja nisem vreden toga.*

Sudec. *Ali mi si za diku veliku držimo, da njim na čast kaj takvoga vučiniti moremo*« (C 154)

Postiže se to jezičnim osobinama književne kajkavštine: bez izrazitije težnje prenošenju značenja riječi, ali sa sklonošću »otmjanim« leksičkim tuđicama (*konverzacija, supe*) i latinskim sintaktičkim odlikama (pomoćni glagol na kraju rečenice).

b) Susrećući likove nižega društvenog položaja, grof poseže za ležerijim, govornom jeziku bližim načinom (iako je pritom u sugovornika — npr. u brijača — očigledna težnja k visokom stilu); na primjer:

»Grof. *(počne shrakuvati se i pluvati). Hote vi nekam drugam. Ne budem ja jel vašu sopunīcu.*

Barber. *Naj ne zamere, to nikaj nema (brusi britvu i da mu jeden oreh vu ruke).*

Grof. *Kaj bum z tem?*

Barber. *To naj dostojaju vu zube deti i na onu stran obrnuti, koju podbrival budem, da koža napeta bude i ja segurneje podbrivati morem.*

Grof (*hiti tajner, oreh i rubec, z kem si zbriše predi lica i stane iz stolca*). *Hoti ti [v] šaš na rake, nekam drugoga gulit, ne mene.*

Barber (*pobere rashičena i pospravi svoju meštriju*). *Barrem sopunicu da bi mi hoteli platiti!*

Grof. *Dam ti vezdaj z palicum drugu plaču» (C 143—144)*

U tom se primjeru dobro vidi različita namjera dvaju likova u jezičnome pogledu: »barber« ustraje na biranim jezičnim osobinama (nesažeti oblik *budem*; temeljno značenje pojedinim leksemima [*podbrivati, platiti*]; knjiško, posljednje mjesto pomoćnoga glagola); naprotiv, u grofa se ovdje razabire drukčiji izbor (namjera da nesažeto *budem* nadomjesti sažetim, govoru svojstvenim *bum*; prenošenje značenja [*guliti* 'brijati', *plača* 'batine']; stavljanje pomoćnoga glagola na mjesto koje nije posljednje), pa se u takvim situacijama više približava govornom jeziku.

c) Kada se u važnom razgovoru nađu »štimani grof Markovčić« i »njegov sluga Danijel«²¹ (zapravo: »tat« i »tatič«),²² oni se služe osobitim jezičnim izborom. Namjera im je da sadržaj razgovora ostane tajnom koja će se mogućem prislušivanju sigurno prikriti tako da se upletu osobite, samo sugovornicima razumljive riječi. Nalazimo lijep primjer žargona (i to upravo: zločinačkoga žargona):

»Grof. *Kak je videti, Danijel, ovde ne bude vnogo hasnuvati, to su sami bokci; metemtogu pazi, ako gde kaj takvoga videl budeš, ne zabi pospraviti.*

Danijel. *Teško bu kaj takvoga i zato ja bi svetuval bržeje od ovud pete pobrati, da ne bi vu tesno mesto dospeli.*

Grof. *Ti si pun straha. Ne vidiš, da vsigdi sreća nam služi? Vre na skorom stupimo na benetačko držanje, pak onda slobodno naj nas iščeju.*

Danijel. *Ako samo još ovde nas ne najdeju.*

Grof. *Ja se vre ovde nikaj ne bojim; ako mali kakov veter bi začutil, brzo z mojemi konji vu mesto segurneše se postavim... (C 142)*

Leksičko-semantički je komentar: *kaj takvoga* = što vrijedno; *pospraviti* = ukrasti; *pete pobrati* = pobjeći; *tesno mesto* = zatvor, tamnica, *veter* = opasnost.

Komički efekti jezikom postižu se, dakako, osobito kad se pojedini likovi služe neadekvatnim jezičnim izborom (npr. kada se »barber« trudi da govori visokim stilom). Jednak je učinak ako se u nekoj situaciji upotrijebi njoj neprimjerena terminologija.

Nalazi se to u *Diogenešu* (drugi prizor petoga čina). Najprije se nesreća u životu opisuje uz upotrebu naziva iz talijanske kartaške igre:

»KELNER: ... K tomu ako premislim kak sem vsigde nesrečen, vezda s čista mira dobim baštone, vezda me preganiju za dinare, ovde mi ponuđaju špade, onde mi nabijaju kape²³ i vsigde z mene norca napraviju« (D 212)

Zatim se prepričava scena u kojoj se mučenje prikazuje kroz postupke »mužikaša« što »zna žive bajse delati«; konobarovo je stradanje opisano uz pomoć muzičkih termina:

»KELNER: ... On nato taki vzeme svoju meštriju z torbe, osovi me jednako, popne po meni strune, dene na trbuk sedlo, počme mi zavijati z vuhi da sam štimal da mi je otrgne; nato je pak vsigdar rekel da strune slaže. Zadnič počme po meni z lučecom žajgati sim i tam, da sem štimal da mi trbuha preglođe, ali na to ti je tak lepo vu meni šumelo kak da bi pravi bajs bil ...« (D 213)

U idućem se prizoru rastanak s domovinom i odlazak u svijet nagovješćuje riječima koje su po tonu srodne staroj kajkavskoj propovjedničkoj prozi:

»HERMENEGILD...: ... Zbogom, brate ljubleni. želji mojoj i skrbi niti bog niti ljudi zameriti mogu, ar si vsega truda zavdal jesem za tebe ziskati, najti i vu naručaju tvojem duha mojega zdehnuti, zato iz druge sveta strane sim došel jesem da te vidim i trudov mojih delnika včinim. Ali bog neće imati spunjenu želju moju, anda naj se puni volja njegova« (D 214)

Dosad izneseni primjeri vjerojatno mogu potkrijepiti tvrdnju da u jezičnom izrazu kajkavske komediografije, koji je složen, vlada obilje mogućnosti. Potanje ćemo ispitati neke od njih.

4.

Ocjena što je u jezičnome pogledu izrečena za jedno djelo kajkavske komediografije, i to za *Tamburlana* (da mu je autor »pazio i na jezičnu karakterizaciju likova«),²⁴ vrijedi u znatnoj mjeri za sva njezina djela. Jezičnu karakterizaciju shvaćamo ovdje kao jasno razlikovanje jedne vrste likova od druge na temelju jezičnih osobina. Jesu li pak autori za pojedinu vrstu likova vjerno prenosili jezične karakteristike što su je odlikovale u stvarnom životu — vrlo je teško ustanoviti.

Ono što u fonetskom i morfološkom smislu pripada kajkavskom narječju u ovom je korpusu dosta ujednačeno: dublete se javljaju odviše rijetko a da bi tu sliku ozbiljno narušile. Stoga se ne iskorištava mogućnost za jezičnu karakterizaciju uz pomoć osobina lokalnih kajkavskih govora, pa o zavičaju pojedinih likova u komedijama najčešće i nema podataka. Kad se oni i navode, ne služe nikakvoj jezičnoj svrsi.

Za »kelnera« u *Diogenešu* moglo bi se, na primjer, izvesti da je porijeklom Podravac: »To bude pak jedna banda tvoje rodbine iz Galante ali z *Đurđevca*« — kaže mu Diogeneš (D 150). Možda je od osobina rodnoga dijalekta odstupio zbog dugog izbivanja iz zavičaja (sam kaže: »vre više od 10 let kaj sem ovde« [D 162], tj. u Zagrebu); tek je sigurno da se u njegov govor ne upleću neke podravske osobine, pa npr. za staro nazalno o i vokalno l nema refleks o, nego u; na primjer:

»KELNER . . . : *Je, bogme, puno steklo vina! . . . Vino, vino na moju pravdu!*« (D 184)

Ipak se prilično dobro nazire da kajkavska komediografija cio postupak jezične karakterizacije počinje s kontrastiranjem dvaju temeljnih jezičnih stanja: govornoga i pisanoga. Kad bi postojala oštra podjela likova, s tim da se neobrazovani služe samo nekultiviranim kajkavskim

govorom, a obrazovani književnom kajkavštinom, doprinos jezika toj bi komediografiji bio posve neznatan. Idealne diobe u tom smislu nema, jer se ni likovi ne mogu odlučno razdvojiti: neškolorani se ne odriču uvijek želje da se »učeno« izraze; naprotiv, za one druge često se može zaključiti kako im je naobrazba zapravo vrlo tanka.

Jezična se karakterizacija likova u kajkavskoj komediografiji postiže na nekoliko načina.

Prvi je od njih taj da se pojedinom liku nadjene ime iz kojeg se vidi njegovo zanimanje (ili karakterne osobine što se odražavaju pri njegovu poslu). Za razliku od uobičajenog imenovanja struka (npr. u *Cepelišu*: sudac varaški, apatekar, knjigar, trgovac ili u *Velikovečniku*: notarius varaški), nalaze se i ovakvi primjeri: Šegavec, fiškališ općine (u *Cepelišu*); Vrtirep, fiškališ staroga barona²⁵ ili Pravdomerič, velikovečnik raguzanski (u *Tamburlanu*); Junakovič, kaprol i Bogudrag, bogec (u *Velikovečniku*); Smolko, šoštar i Pisarovič, varaški pisar (u *Grabancijašu*); Pazarovič, trgovac i Gulibrad, barber (u *Diogenešu*).²⁶

Drugi, diskretniji način jest unošenje određenih jezičnih karakteristika u govor pojedinih likova. U tom se postupku, međutim, iskorištavaju jezični podaci koji upućuju na različite okolnosti s kojima su pojedini likovi povezani, pa i gomilanje jezičnih podataka u neku od takvih svrha nije uvijek jednako primjetljivo.

Gledalištu će svakako najuočljiviji biti jezični elementi koji za određene likove otkrivaju njihov poslovni žargon. Na primjer, kaprol Junakovič u *Velikovečniku* u svojim se replikama služi vojnom terminologijom onoga vremena (tj. njemačkom), i to u svim situacijama. Uputivši se na počinak i naišavši na nepoznata čovjeka, Junakovič ovako reagira: »ali vre je vreme, moram spat iti. *Marš! Wer da? Wer da?* (V 59).²⁷ Za svaki hod on upotrebljava glagol *marširati* (»Ja *marširam* k velikovečniku...«, V 74), te je uvjeren da svi, pa i građanski »poglavari moraju se *rešpektirati*« (V 79).

Govoreni jezik — pogotovu zbog svoje nenormiranosti — ima za neki pojam više, kadikad obilje izraza. Služe se njima likovi za koje se inače može pokazati da se jezično temelje na govoru; takvi su npr. »meštri« Vuksan i Smolko u *Grabancijašu*; likovi te vrste u komedijama Brezovačkoga npr. za značenje '(is)tući' upotrebljavaju čak 23 izraza poput: *glodati*, *mlatiti*, *ogrinjati*, *tepsti* itd.²⁸ Za značenje 'prevariti' dolazi u *Diogenešu* riječ *vkaniti* (171, 172), ali i druge, npr. *potfrcati*, *osmuditi* (160) Ciprovič u *Velikovečniku* također se izborom riječi želi razlikovati od

ozbiljnih likova (kao što mu je šurjak Sladi), pa se služi ovakvim žargon-
skim izrazima: *stišnjenec* 71, *bukveš* 71, *čubiti* 72, *suhorepec* 72, *frfrati*
72, 76, *lipov bog* 85, *čičle čačle* 107.

Treći je način jezične karakterizacije u ovim književnim djelima:
pridavanje pojedinim likovima zavičajnih govornih osobina, što se osobito
primjenjuje u komedijama Brezovačkoga, npr. u *Grabancijašu*. Kao što
je već istaknuto, tom postupku (koji može biti uočljiv ako se provede na
fonetskoj i morfološkoj razini) neće ovdje biti svrha da razlikuje pojedine
likove s različitih strana kajkavskoga područja, nego da svim njima
suprotstavi osobe iz drugih krajeva. U *Grabancijašu* se »ditiči« (Lazo i
Gajo) odlikuju svojom ikavskom štokavštinom (koja je tek ponešto na
kajkavski način modificirana). Kad se na Smolkov poziv obojica odazovu
riječima: »Što je, gazda? . . . Što je?« (G 102), nastavlja se dijalog, u kojem
se kajkavac Smolko s polovičnim uspjehom trudi da jezično oponaša
svoje »ditiče«; neke se osobine njihova govora (ikavizam, genetivno -a)
vide u primjeru:

»LAZO: *Makar šalje nad me hiljadu vragova, baš mi se
ne krene ni jedan las na glavi.*

GAJO: *Ala, branjo, lipe sriče! — Silu novaca, baš za niš.
— Ma kako ćemo dilit?« (G 103)*

I konobar Hanzl odlikuje se karakterističnim crtama svojega rodnoga
govora (nekoga slovenskog dijalekta), pa mu se ističu osobine kao što je
refleks o (za nazalno o), popratni vokal uz slogotvorno r ili pak završno
-u (mjesto -l):

»HANZL (pospravla): *Prece, prece, bom vse pernesou«
(G 123)*

Osobita skupina kajkavaca — »dva muži« — razlikuje se, doduše, od
ostalih likova, ali ne fonetsko-morfološkim posebnostima, nego time što
u njihovu govoru potpuno nedostaju knjiške riječi kakve upotrebljavaju
drugi likovi. Vidi se to u primjeru:

»I. MUŽ: *Naj bi ti pak vezda podšpana splaćati moral,
bi se z siromakom mužem za jeden krajcar trgal« (G 126)*

Napokon, četvrtim načinom jezične karakterizacije likova ne možemo
potanko odrediti odakle lik potječe, ali zacijelo iz puka, što se može
naslutiti prema upotrebi kratkih formi usmene književnosti, pogotovu

poslovica. One su svojstvene za »meštre« u *Grabancijašu*,²⁹ ali se njima služe i neke druge osobe. Na primjer, Junaković u *Velikovečniku* zna izreke kao što je ova: »prijatelj na reči na pol pišiv kostanj« (V 65)

Ipak, izreke i poslovice (osobito one domaćega porijekla) služe kao pomoćno sredstvo za izražavanje na nižim razinama. Na primjer, lažnome grofu u *Cepelišu*, koji se trudi da prikrije svoj pravi identitet, ne pada na um da poslovice uplete u svoj dijalog sa »šeneratorima«, ali ih se rado laća kad razgovara s »kelnerom« (»siromaški človek gotova laž«, C 142) ili sa slugom Danijelom (»kada si človek vu mladosti kaj naspravi, vu starosti mirno vživa«, C 143.)

Slično je sa žargonizmima. Njima se, doduše, ponekad namjenjuje posebna uloga: upotrebljavajući specifične izraze zagrebačkoga obrtničkog žargona, »meštri« u *Grabancijašu* žele naći protutežu Matijaševoj književnoj kajkavštini.³⁰ Ipak, žargonskim se leksikom pojedini likovi služe većinom u kontaktu sa sebi društveno ravnima ili nižima, odnosno bar kad je inače postignuta atmosfera za takav način izražavanja. U *Cepelišu* će grof kazati kelneru »hodi ti [v] šaš na rake« (C 144) ili uobičajene primjedbe svojega sluga Danijela nazvati: »to je pak tvoja navadna popevka« (C 148);³¹ u takvu razgovoru i sluga će se odvažiti da stilizira savjet: »bržeje od ovud *pete pobrati*« (C 142). Štoviše, ne može se uvijek naprećac odrediti pripada li kakav izraz (odnosno skup) općoj upotrebi ili ga je pak za određenu situaciju skovao sam autor; takve bi dvojbe moglo biti oko poredbe u »kelnerovim« riječima (iz *Diogeneša*): »ar mi nekaj vu vuhi pišči kakti vu *ježuvičkeh orgulah* (D 193), gdje se očigledno aludira na glazbalo u posve određenoj zagrebačkoj crkvi.

Likovi kajkavske komediografije nisu, dakako, vezu s jezičnom prošlosti ostvarivali samo služeći se jezikoslovnim djelima: postizali su to i lektiriom drukčije vrste, odnosno prateći ono što je iz davnine prelazilo usmenim putem. I najneukiji likovi u svojim replikama ujedinjuju jezičnostilske osobine različitih slojeva. Na primjer, »kelnera« u *Diogenešu* isprva zatječemo kako o svojoj struci govori njoj adekvatnim jezičnim izborom:

»KELNER...: *Hi, hi, hi! Ovomu sem dobro nadrobil vu juhu; bude si mislil: kam je meso, da je sama juha ostala? ... Vidiš, moja žena ti je lonca pri ognju prevrnula, pak ti je vsa mašča i meso van zišlo*« (D 149—150)

Naprotiv, njegov se izražajni dijapazon (prema autoru) kreće gotovo do suprotne krajnosti, pa isti »kelner« zna govoriti također ovako:

»KELNER: ...*Ha, ha, premisli grešni človek, ni li ovo jeden huncvut ober vseh huncvutov, a ja pak osel ober vseh oslov ovoga sveta ...*« (D 194)

Ako to usporedimo s mjestom iz Belostenčevih propovijedi:

»O poštenja zvrhu vsega ostaloga poštenja! o vrédnosti obrh vse vrednosti! o časti nad vsam častjum!«,³²

zaključit ćemo da su u oba teksta primijenjena ista retorička sredstva. Tu je sposobnost neobrazovanu gostioničaru zacijelo podario sam autor. Jedina razlika nastaje od toga što u središte propovjedničkoga retoričkog obrasca »kelner« uključuje visokomu stilu neprikladan leksički izbor: *huncvut, osel*. U tome se i sastoji komičnost njegova teksta.

5.

S mnogo bi se razloga moglo tvrditi da je likovima kajkavske komediografije kao nekakav uzvišen cilj unaprijed postavljeno: izraziti se visokim stilom. Na mjestima gdje ustanovljujemo da komika dostiže vrhunac zapravo je uvijek riječ o promašaju toga cilja. Ponesen ispraznim titulama i zavarani izmišljotinama za koje vjeruje da su dijalog na turskom jeziku, stari će Tamburlano žrtvovati svoju materijalnu dobrobit. Zaplet *Grabancijaša* dobrim dijelom potječe odatle što se većina likova (ne samo »meštri« nego i »pravdoznanec« Jugovič, odnosno »varaški pisar« Pisarovič) osjećaju po rječitosti Matijašu nedoraslima.

Budući da sačuvani tekstovi ne dopuštaju uvid u cio razvojni put kajkavske komediografije, ne raspoložemo ni slikom o tome kako je prepletanje govorne i pisane kajkavštine izlazilo na scenu. Nejasno je također je li to uvedeno tek pošto se u kajkavskoj sredini stala razvijati

kazališna djelatnost na hrvatskom jeziku ili je došlo u nju iz starije, teatarskom izvođenju nenamijenjene književne faze.

Ističući potrebu da se znanstveno ispita odnos kajkavske komediografije prema njoj prethodnim odsječcima starije hrvatske književnosti (osobito prema djelima što su pisana kajkavskim književnim jezikom), upozorit ćemo samo na jednoga mogućeg uzora: na Jurja Habdelića, i to ponajprije na njegovo djelo *Prvi oca našega Adama greh* (Graz 1674). Kajkavskoj komediografiji (koja je nastajala u školskim ustanovama isusovačkog reda, kojem je i Habdelić pripadao) taj se uzor prirodno namećao. Pa doista: iako Habdelić — kao što je poznato — pristaje uz feudalni poredak, on ipak donosi mnogo oštrih zamjeraka nekim pojavama u našem društvu potkraj 17. st. Neke negativnosti opisane u Habdelićevu djelu ušle su također u kasniju komediografiju, čak i kao bitna mjesta pojedinih njezinih djela. Rastrošni skorojević Tamburlano želi prigrabiti tuđe imanje; brigu za novac prebacuje na svojega ekonomu (»prefektuša«), a od okoline zahtijeva posebno oslovljavanje, na koje prema onovremenim shvaćanjima po svojem porijeklu nema prava. Sve su to pojedinosti opisane i u Habdelićevu djelu *Prvi oca našega Adama greh*,³³ pa iako ih je autor *Tamburlana* mogao prihvatiti iz stvarnoga života, teško se oteti slutnji da ga je pritom poticala i Habdelićeva knjiga.

Poluobrazovan i sumnjivim znanjem razmetljiv čovjek postojao je, dakako, i u našoj stvarnosti 18. stoljeća, pa i ranijeg vremena, ali se komediografima na prijelomu 18. i 19. st. nudio već kao prauzor opisan u domaćoj književnoj tradiciji. Baveći se i takvim društvenim pojavama, Habdelić ih je (u drugoj polovini 17. st.) izvrgao podsmijehu u glavi »Gizdost vučeneh ljudi«, gdje napose kori one što »nesu pravo i zvršeno znanje dobili, nego listor znanja tenju.«³⁴ Osobito se to odnosi na one što su znanje pošli tražiti (i to bezuspješno) po inozemstvu:

»*Pride takov norc nekteri z Rima, s Padue, s Prage, z Olomuca, z Beča, z Graca etc. Potrošil je tri leta kaktak v filozofije, pridehnul je nekuliko k teologije, obleznul je navuk od pravdi; poglej ga kak hodi, kak gledi, kuliko bazalamanov čini, kak batrivo, da ne rečem oholo govori.*«³⁵

Takvima je želja da o svojoj obrazovanosti uvjere neuke i one što su tek počeli učiti; argumenti im se svode na izraze iz napabirčenoga latinjeta, na termine iz nazivlja koje ni sami ne razumiju (jer ne vladaju znanstvenim disciplinama odakle su uzeti):

»ens rationis, materia prima, chimera, i hircocervus i concavum lunae i drugo neznano iz filozofijskoga luga dopeljano zverje . . . , htero ovi malo vučeni norčeci niti sami pravne razmeju, niti ga nigdar stolmačiti ne budu mogli . . .«³⁶

Iako se, dakle, u okviru latiniteta stvarala i onovremena filozofijska terminologija (koja se dala iskoristiti također za pomodarske svrhe: da poluobrazovani pojedinci na lak način steknu ugled u skorojevićevskoj sredini),³⁷ ipak je kajkavska komediografija cvala u doba kad se poznavanje klasičke kulture, osobito latinskog jezika i književnosti, smatralo nezaobilaznim svojstvom obrazovane ličnosti. Osim svećenstva (koje nije bilo izloženo smijehu na pozornici) latinski su jezik u svojem svako-dnevnom poslu upotrebljavali osobito pravници. Budući da je od davnine postojalo pravno nazivlje poteklo iz tog jezika, koje se upotrebljavalo i u našim kajkavskim krajevima, nije nipošto čudno što fiškali i notari u našim komedijama svoj govor tako rado urešuju latinskim riječima i sintagmama. Iako to često čine od nevolje (jer adekvatni domaći termini u to vrijeme ne postoje), ipak se tako nastala hrvatsko-latinska mješavina može dojmiti kao stilska odlika koja obilježuje pravnički govor. O tome se uvjeravamo ogledamo li npr. kako je sastavljena jedna replika takva lika u *Velikovečniku*:

»Notar. A quid ergo — to se razme vre in margine; neg lehko je nje pogoditi, ar vre jesu pri rukah, kak čujem, velika indicia; jednoga dečka cum corpore delicti jesu vre inkarcerirali« (V 70)

Latinizmima su obilovale i terminologije drugih struka te se njihovi predstavnici nisu kolebali da takve riječi iskoriste u govoru. U *Cepelišu* se između knjižara i ljekarnika povede razgovor o lijekovima, pa kaže:

»Apatekar. Ni se bojati: ova moram samo ad spetiem imati. Ovde i tak drugo ne potrebuju nego cremorem Tartari et Tartarum ermeticum . . .« (C 132)

Pri upotrebi latinizama učena lica ne griješe, čak ni kada latinsku dopunu dodaju hrvatskom glagolu (ljekarnik: »potrebuju . . . cremorem, . . . Tartarum . . .«). Naprotiv, gradski sudac u istoj komediji, koji je zapravo školnik što je za suca samo izabran,³⁸ treba da u pravnim terminima pokaže nešto manje vještine i pravilnosti, pa to i čini. On se

služi adaptiranim latinskim riječima, kao što su imenice ženskoga roda na suglasnik pretvorene u muške («vre ga ja z *mojem autoritašem* vu tesno mesto spravim«, C 138); na zgodan način pokajkavljuje neke glagole («naj ga oni juridice *zeksamenuju*«, C 138) i sl. I stari Tamburlano tako postupa: »sami difikultaši, sami difikultaši« (T 343),³⁹ a da latinskome nije osobito vješt, saznajemo izravno — u prizoru gdje od Vrtrrepa čuje pravni izraz koji s užitkom komentira: »To mi se jako dopada: uti et abuti. Ove mi reči moram dobro zapametiti: uti et abuti« (T 338). Njemu se čini da su latinske riječi vrednote koje se svrstavaju u isti red s materijalnim dobrima kao što su otmjeno pokućstvo i birane tkanine; sve to Tamburlano želi nabaviti, izbacujući usput iz svojega života prostačke stvari i njihova imena: »zelje, repu, šalatu, luka, povrtnicu, bažula, celara, ciklu i bog zna kak se vsa druga zoveju, tako mi iz vrta vugnete« (T 343).

Upravo se, dakle, među likovima nejasne (ali svakako neznatne) naobrazbe ostvaruju Habdelićeve tvrdnje: ishod je da ti ambiciozni »norčeci« zapravo ni sami sebe dobro ne razumiju. Ipak, osobito su oni (i to prvenstveno svojim jezičnim postupcima prvorazrednim predmetom kajkavske komediografije, i to jer se na njih mogu primijeniti riječi kazane za slične iz Habdelićeva djela: da »nazoviučenim govorom postaju smješni«.⁴⁰

Neobrazovani likovi ne znaju mnogo latiniteta, pa su osim prilagodbi pojedinih latinskih glasova skloni metatezama. U *Grabancijašu*, na primjer, glagol *disputare* Vuksan mijenja u *došpituвати*:

»MATIJAŠ: Prez dvojmbje jesu se onda dišputovali.

VUKSAN: Tak, tak, morebiti da su došpituvali ar su kričali kakti vrapci v jeseni po grmjju. Ali vezda? — Vezda se došpituju po Harmici, po Vilici, med Grabami...« (G 97)

Budući da upravo strane riječi (osobito latinske) nisu bile u svakodnevnoj upotrebi semantički definirane, postale su prikladnima da svatko u njih ulijeva ono što misli da bi im morao biti sadržaj. U četvrtom prizoru trećega čina liječnik Pohabi uvjerava Diogeneša (D 178—179) kako je marljivost osobito potrebna mladim liječnicima: »da se brže *prakšiša navčiju*«. Smatrajući da u taj *prakšiš* ne pripada samo briga nego često i nehaj za blišnjega, Diogeneš drži da se »on najbolje svojega *prakšiša* navči koji jedno grobje napuni«. Komički se efekt može sa stranom riječi postići i tako da joj se pokuša proširiti semantičko polje.

Za razliku od stare kajkavske riječi *vračstvo* (za koju bi se moglo pokazati apstraktno značenje pored materijalnoga — poput štokavskoga *lijek*), onoga prvog nije u kajkavskome imala riječ *medicina*. Pa ipak, ona se zna primijeniti također ovako:

»FERDINAND: *Trpi kak i ja, pak lakše podneseš nevolju.*

DIOGENEŠ: *Takva medicina je proti vsaki nevolji. To je istina, ali medicine koje su proti vsakomu betegu, to jest kak govore universal, jesu čisto male ali bolje nikakve hasne«* (D 198)

6.

Možemo pretpostaviti da je potkraj 18. st. u zagrebačkoj kajkavštini već bilo znatnoga njemačkog lingvističkog utjecaja i da je taj dolazio iz više smjerova: ne samo svakodnevnim živim govorom nego i putem administracije (npr. govor Junakovića u *Velikovečniku*) te kao pratilac suvremenih materijalnih tekovina koje su stizale iz tuđine i koje su bile — kao što bi rekao Sebirad — »nach der Mode« (D 156). Na primjer, obrtnici su *tišlari* i *šoštari* (T 342); ondašnji se *kalaferi* zanimaju za pomodne *ambrele* i *štaubmontle* (G 134). Te su jezične naplavine zahvatile osobito gornje društvene slojeve, a likovi skromnijega porijekla upotrebljavaju ih samo u kontaktu s »gospodom«. Iz dijaloga baruna Tamburlana s njegovim slugom Miškom saznajemo da uz neustaljene jezične novotarije postoje i općeprihvaćene: Miško se (pomalo i tjerajući šalu sa svojim gospodarom) tek mora priviknuti da mu govori »nih ekscelencija« (T 340—341). Naprotiv, pluralu poštovanja ne treba ga učiti; Tamburlanu se obraća riječima: »Kaj *zapovedaju?*« (T 340). Tim iz njemačkog jezika preuzetim načinom počašćuju se u ovim komedijama samo ugledniji, pa na primjer »kelner« (C 144) kaže lažnome profu: »Naj *dostojaju* iti, juha je na stolu... Naj ne *đvoje*, budu *zadovolni*.«

Iako je u kajkavskoj Hrvatskoj bilo dosta stranih naseljenika,⁴¹ i to osobito Nijemaca, ne prepoznajemo ih među likovima kajkavske komedijografije: ni jedan od njih ne upotrebljava pretežno njemački jezik.

Možda je to i razumljivo; ne samo iz patriotskih pobuda što su vodile autore komedija nego također zbog praktičnih razloga: pitanje je koliko bi njemačkog teksta njihova pretežno đaćka publika mogla dobro razumjeti.

Unatoč tome, čini se da bi se u komedijama našao poneki naturalizirani stranac. Nije moguće sa sigurnošću reći kakve novine u *Cepelišu* čita »apatekar« (C 132); iako nije vjerojatno da bi to bilo Malečevo »Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje«,⁴² u obzir bi došle kakve strane novine ili zagrebački »Kroatischer Korrespondent«, izdavan god. 1789. na njemačkom jeziku.⁴³ To nije razlog za pomisao da bi »apatekaru« morao materinskim jezikom biti njemački; da to ipak jest, pokazuje njegova spontana, u afektu izrečena primjedba: »Fuj, dos šik cih niht« (C 137).⁴⁴

Po nekim glasovnim odlikama (sporadičan izgovor *v* kao *f*) mogli bismo npr. u *Gulibrada* (iz *Diogeneša*) naslutiti njemačko porijeklo; on govori: »*Serfus illorum*« (D 201), »*Ad ser(i)ficia illorum*« (D 203).⁴⁵

Udio njemačkog jezika u stvaranju gornjega stilskog sloja očituje se i sklonošću kalkiranju. Tako se u *Velikovečniku* (u sceni gdje su zajedno »velikovečnik«, oficir i notar) čuje riječ *Vangledanje* 'izgled' — doslovan prijevod njemačke riječi *Aussehen*:

»Slavi. . . *Njihovo* vangledanje i pitanje nikaj više znamenuje?« (V 105)⁴⁶

7.

Nastavši u zagrebačkim odgojnim ustanovama isusovačkog reda, pa u sjemeništu i konviktu, tekstovi kajkavske komediografije odražavaju neke s tom činjenicom povezane jezične karakteristike. Pomnije bi raščlanjivanje, na primjer, pokazalo da im je važnim jezičnim izvorom bila domaća pisana tradicija, i to osobito ona djela što su služila đacima i studentima pri njihovoj lingvističkoj pripremi, odnosno što su postala njihovim trajnim priručnicima. Među takve možemo ubrojati prije svega stare kajkavske rječnike: Habelićev *Dikcionar*, Belostenčev *Gazophylacium* i Sušnik-Jambrešićev *Lexicon*.

Na neke, nama poblizije nepoznate izmjene u onovremenim školskim udžbenicima latinskog jezika upućuju pojedina mjesta u komedijama, npr. razgovor u *Tamburlanu*:

»TAMBURLANO: ... *Metemtoga hoću im prečteti jednu mužu koju sem ja napravil.*

PRAVDOMERIČ: *Mužu? Kaj čeju po tom reči, ja ne razmem.*

TAMBURLANO: *Nu to je lepo, oni su velikovečnik, pak to ne razmeju! Haec musa, musae je dijački, a po naški je ovo popevka.*

PRAVDOMERIČ: *Naj ne zamere, nesem se zmisлил, to je kak su se još negda dijaki vučili. Mi smo pak imali: haec aqua, ova voda» (T 372)*

Iako ne znamo odrediti o kakvim je točno priručnicima riječ, upozorit ćemo na to da trag vodi — između ostaloga — prema Belostenčevu rječniku. Pravdomerič se, doduše, čudi značenju *musa* 'popevka', ali ono upravo pripada izboru što ga nudi *Gazophylacium I: musa* = 1. vila 2. popevka, 3. popevača, 4. navuk.

Težeći da elemente književnojezične prošlosti iskoristi s komediografskom svrhom, kajkavska je komediografija — razumije se — među njima tražila takve koji su na prijelazu 18. i 19. st. već zvučali kao arhaizmi, pa se čak slušateljstvu činili smiješnima. Dakako, u tom su smislu bili osobito iskoristivi oni jezični elementi što su se mogli unijeti u tekst s namjerom da ga učine patetično svečanim, zapravo vrlo smiješnim. Pritom kao da je bilo i uzajamnih šala jednog reda prema drugome. U *Cepelišu* se, na primjer, izlaže podsmijehu poznato leksikografsko djelo poteklo iz pavlinskoga reda — Belostenčev *Gazophylacium*. Nosilac vlasti u malome mjestu koje želi uvesti običaje i navike velikoga grada, »sudec varaški« (kojem je stalo da ga smatraju obrazovanim), stavljen je didaskalijom na početku trećega čina u ovakav položaj:

»*On sedi pri stoleku, pišući, ima Cicerona, Belostenca i flašu z kupicum pred sobum, išče po dikcionarijumu» (C 157)*

Odmah zatim vidimo gradskoga suca kako lista po rječniku (i to po latinsko-hrvatskome dijelu), trudeći se da latinskome leksičkom blagu, što ga nije imao prilike dobro svladati, nađe hrvatske adekvate, tj. da dokaže svoju rječitost — »zrečljivost«:

»*Quirites* — ova reč mi se dopada, hodmo gledat, kak se horvacki zgovarja: *qui, qui, quisque, Quirinale, i nima ga, pak vendar je ciceronska reč. (Misli). Aha, Quirites po horvacki: Kviriteši. . . Nu i ovo je gotovo, ja štiram, da osupnjen ostane grof nad mojom zrečljivostjum*« (C 157)

Na traženju riječi insistira nepoznati autor s jasnom svrhom: da bi se pričiniło kako je hrvatski adekvat doista nađen u »dikonarijumu«. Zapravo, Belostenec ima objašnjenje: »*Quirites* = *Rimljani*«,⁴⁷ a tumačenjem koje daje tekst komedije aludira se na jednu od osobina Belostenčeva rječnika, tj. da se u nejasnim slučajevima (kada hrvatskog adekvata u 17, odnosno 18. st. nije bilo) kao objašnjenje ponavlja latinska riječ, samo glasovno adaptirana. Druga je pak aluzija u tome što se teži »ciceronijanskim« riječima: poznato je, naime, da se Belostenčev rječnik pri izboru latinskih natuknica osobito osvrće na stanje u klasičkim književnika, prvenstveno u Cicerona (kojeg često i navodi).

Želeći da pred gradskim senatorima počasti »štimanoga grofa Markovčića«, gradski se sudac na taj način trudi da mu sroči svečanu besjedu, uvjeren da će se svi prisutni zadiviti jer će u njoj otkriti izuzetnu »zbornost rečih i način slaganja oveh« (C 157). U razgovoru s »fiškališem« sudac pokazuje i poseban (Belostenču ponekad svojstven) način doslovnog prevođenja latinskih sintagmi — kalkiranjem:

»Fiškališ. *Kaj je to — Kviriteši?*

Sudec. *Znamenuje, da ste malo Cicerona čteli; Quirites vu horvackom Kviriteši.*

Fiškališ. *Ja bi to vendar van spuščal.*

Sudec. *Ne, ne, to jako lepo totu stoji, to hoću vsakogački nutri imati.*

Fiškališ. *Dobro. (Čteje kak gori). Oci popisani — i to je nekaj novoga.*

Sudec. *Patres conscripti, oci popisani je poleg Cicerona*« (C 157)

Insistirajući tako na slabijim mjestima u djelima starije leksikografije kajkavske Hrvatske, autor *Cepeliša* za svečanu priliku stvara tekst koji obilno promašuje svrhu što mu je tobože dana (tj. da bude svečan) i svojom zastarjelom retoričnošću promašaj čini punim pogotkom: sučev

je govor za svoje vrijeme i sredinu izvanredno šaljiv. Evo glavnih mjesta iz toga govora:

»Sudec. ... *Anda li je istina, Kviriteši, da varaš ov naš danas osvetlan je z prihotkom tulikoga i tak zmožnoga gospodina grofa? Anda li je istina, da ja tu veliku sreću imam nje-ga ovde vu hiži ovoj tolnačeh našeh ne samo pozdraviti nego takaj z priprostem govorenjem mojem njega izvisiti? (Plune). Gde vre ja vzemen reči tak jake, misli tak bistre za vredno velikoču i diku tvoju ispisati? ... jedino dopuščaj, da od tvoje suprot siromakom ljubavi i darežljivosti govorim, — ovu, ovu, popisani oci! i mi danas, kak ufam se, spoznati hočemo, ar veliki vučinjeni do sada stroški za postati sloboden varaš nas vu suz vredno siromaštvo hitili jesu» (C 161)*

Jezična se izvještačenost u tome tekstu doista ističe. Gradski senatori u međusobnom se svakodnevnom razgovoru oslovljavaju jednostavno: *gospon sused* (C 131); u redovnim se službenim situacijama izbor riječi mijenja te oni postaju *gospoda šenatori* (C 136) ili *plemeniti magistratuš* (C 137). Oba ta načina nisu za vrijeme kad se primjenjuju nimalo neobična. Naprotiv, samim je »šenatorima« bilo smiješno da ih zovu *Kviriteši* ili *popisani oci*, odnosno da se njihovo sastajalište — posve obična provincijska *večnica* (C 149) — ovako preimenuje: *hiža ... tol-načev našeh*, što je za doba o kojem je riječ već doista bio moguć starijski naziv.⁴⁸

Izrazitim sintaktičkim odrazom stranih jezika na starije kajkavske tekstove — i to odrazom koji pripada osobito razvoju pisanog jezika — smatraju se poremetnje u redu riječi, napose smještanje glagola na kraj rečenice. U ponekim zgodnim primjerima možemo pratiti ne samo izravne odjeke latinskoga reda riječi (pomoćni glagol na kraju) nego i preinake u prvobitnome mjestu glagola *biti* u rečenici, njegovo potiskivanje s pozicije iza prve toničke riječi dalje prema kraju rečenice. Obje se pojave nalaze u primjeru iz *Cepeliša*:

»Knjigar. *Poleg zapovedi vučinjenu naredbu občini varaša ovoga nazvestil jesem.*

Sudec: *Kaj ljuctvo k tomu je reklo?*

Knjigar: *Vsi mudrost gospona suca hvalili jesu» (C 137)*

Ipak, ta se sintaktička tuđica ne primjenjuje posve dosljedno. Kombinirana s uobičajenim redom riječi, ona omogućuje variranje kao autorov namjerni stilski postupak. Vidi se to u primjeru iz *Diogeneša*:

»ZMEKNIREP: *Najmre, ako ti sâm hočeš da ja s palicum tebe budem haril, ter ovak i on bol onu čutil bude.*

KELNER: *Lepo hvalim za takvu pomoč.*

ZMEKNIREP: *Drugač toga včiniti ni moguče da on ne bi znal.*

KELNER: *Kaj bude to meni hasnilo ako i ja poleg trpel budem?*

ZMEKNIREP: *Istina je da budeš trpel, ali vsaka bol na koncu je gorša, zato onu bol bude on vnogo bolje čutil kak ti, ar se pri tebi počme, pri njem se dokonča...» (D 186)*

Tekstovi koje promatramo također pokazuju spoznaju da se isti sadržaj može izreći na različite načine, i to bez upotrebe stranih jezičnih elemenata. U *Cepelišu* se, na primjer, javlja misao da bi u malome gradu trebalo odrediti neka pravila o ponašanju došljaka. Prvobitna (sučeva) stilizacija o tome ovako glasi:

»Sudec... *vsaki, koj vu ov varaš dojde, taki povedati mora, gdo i kaj je, otkuda ide i kam kani, kak takaj kak dugo ovde zadržavati se hoče» (C 136)*

Prije nego što će postati »artikuluš« (tj. jedan od članova u pisanom zakonu), ta se rečenica podvrgava stručnoj (pravničkoj) obradbi, koju provodi »fiškališ«, i to na taj način da neke lekseme zamjenjuje sinonimnim: *dojti — stupiti, morati — biti dužen, kam — kamo*. Novi je tekst:

»Fiškališ (čteje). ...*vsaki strajnski, kak vu ov varaš stupi, povedati dužen bude, gdo i kaj je, otkuda ide i kamo, kak takaj, kak dugo vu ovom varašu zadržavati se kani»... (C 136)*

Jezični razvoj kajkavske dramske književnosti možemo pratiti od god. 1768, tj. od Sibenegova *Lysimachusa*, u kojem još kao dominantna jezična osobina vrijedi »latinski način... stilističke konstrukcije, koji je tražio da se predikativni glagol stavlja na posljednje mjesto u rečenici.«⁴⁹ Time se naznačuje bitna osobina kajkavskih prijevoda-preradbi u toj ranoj fazi: da u jezičnome smislu manje-više doslovno slijede svoje predloške.

Scenska riječ kajkavske komediografije nakon toga nastoji se osloboditi prekomjerne veze sa svojim uzorima. Na pozornicu izlaze živi ljudi iz domaćega života (osobito predstavnici raznih slojeva zagrebačkoga društva), sa svojim govorom i s vizijama o tome kako sami shvaćaju visoki stil. Latinska konstrukcija i njemački jezični utjecaji kajkavskom komediografijom više ne vladaju suvereno, već su u njoj ravnopravni partneri s ostalim jezičnim slojevima. Kad se pojedini likovi čak odluče da se posluže riječima tog porijekla (npr. sudac u *Cepelišu* i stari Tamburlano), čine to s motivacijom: »ova reč mi se dopada«.

Nepoznati autori *Cepeliša* i *Tamburlana* zajedno s Titom Brezovačkim više u jeziku nipošto nisu loši učenici svojih stranih uzora, već pravi majstori što jezikom neobično vješto barataju te ga čine bitnim sredstvom svojega komediografskog postupka. Smiješno je kada kakav poluučen lik svoj govor protkiva latinštinom, ali to njegovi tvorci izvrsno znaju te takav lik upravo stoga puštaju da to čini. Nije svaki način govora prikladan za svaku situaciju; upravo se zato »meštri« u Brezovačkoga jednim stilskim izborom sporazumijevaju međusobno, a drugim (što teži za knjiškim elementima) obraćaju se Matijašu.

Vjerojatno nema sumnje da su djela stare kajkavske komediografije današnjoj publici vrlo privlačna. Tu činjenicu ne treba u cjelini (pa ni većinom) objašnjavati samo tako da sadašnje govornike standardnoga štokavskog jezika razgaljuju tekstovi na danas neknjiževnom narječju, osobito kad se čuju u javnoj izvedbi. Znatian dio njihove privlačnosti dolazi od jezika, i to od njegove višeslojnosti, razgranatosti i razigranosti, od obilja jezičnostilskih postupaka što su ih u tekstove unijeli stari kajkavski komediografi.

Iz samih se tekstova može lako i jasno vidjeti njihova jezična složenost, pa se s obzirom na to i nije bojati velikih nesporazuma. Napro-

tiv, oni mogu nastupiti kad se toj složenosti potraži izvor: objasniti je samo odrazom kajkavskoga govornog stanja u doba kad komedije nastaju bilo bi netočno. Ta jezična složenost posljedica je prožimanja nekoliko govornih stanja s jakim pisanim nasljeđem.⁵⁰

BILJEŠKE

¹ Vladimir Gudel, *Stare kajkavske drame*, Zagreb 1900; Nikola Andrić, *Izvori starih kajkavskih drama*, Rad JAZU, knj. 146, Zagreb 1901, str. 1—77; Olga Šojat, *Kajkavska drama i razvitak hrvatskoga kazališta*, Rad JAZU, knj. 326, Zagreb 1962, str. 175—184.

² Izdao Milivoj Šrepel u »Građi« 3, JAZU, Zagreb 1901, str. 130—168. — Pri citiranju (iz tehničkih razloga) odustajemo od posebnih znakova za suglasnike dž, lj, nj.

³ Prvi put izdao Franjo Fancev u »Građi« 15, JAZU, Zagreb 1940, str. 201—310 (*Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatičke iz početka 19. vijeka*; tekst *Tamburlana* na str. 275—310). Navodi iz *Tamburlana* ovdje su prema izdanju: *Komedije XVII i XVIII stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 20, priredio: Marko Fotez, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1967; tekst *Tamburlana* na str. 335—381. — Postoji i kraća, mlađa verzija te komedije (izdao Milivoj Šrepel u »Građi« 1, JAZU, Zagreb 1897, str. 68—84), na koju se ne osvrćemo.

⁴ Izdana u »Građi« 2, JAZU, Zagreb 1899, str. 58—110.

⁵ Komedije T. Brezovačkoga izdane su u »Građi« (*Grabancijaš*: Branko Vodnik, *Prilozi za povijest hrvatske književnosti*, »Građa« 9, JAZU, Zagreb 1920, str. 244—301; isp. str. 244—279; *Diogeneš*: Franjo Fancev, »Građa« 15, n. mj., str. 220—274). Obje komedije (s ostalim djelima tog pisca) zatim je JAZU objavila u seriji *Stari pisci hrvatski: Djela Tituša Brezovačkoga*, priredio Milan Ratković, knj. 29, Zagreb 1951. Navodi iz njih ovdje se — uz ispravak poneke tiskarske greške — daju prema izdanju: Tito Brezovački, *Dramska djela, pjesme*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 22, priredio: Branko Hečimović, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1973.

⁶ Iz tog razloga nije za ovu radnju iskorišten vrlo vrijedan, ali još neizdan tekst (koji bi trebalo što prije objelodaniti): komedija *Mislilbolesnik aliti hipohondrijakuš*.

⁷ Andrić, n. dj.

⁸ *Velikovečnik* je prvi put izveden god. 1794; isp. Andrić, n. dj. str. 69.

⁹ Andrić, n. dj., str. 3.

¹⁰ Andrić, n. dj., str. 75.

¹¹ Za nj je utvrđeno da je preradba drame *Bürgermeister* Aloisa Brühla; isp. Andrić, *n. dj.*, str. 68—71.

¹² Isp. Antun Šojat, *Težnje k zajedničkom hrvatskom književnom izrazu u jeziku stare kajkavske književnosti*, »Kajkavski zbornik«, Zlatar 1974, str. 9—14.

¹³ A. Šojat, *n. dj.*, str. 14.

¹⁴ Fonem *đ* (zapravo *dž* koje se izgovara nešto mekše nego štokavsko) poznaju također neki kajkavski govori u istočnom dijelu dijalekatskog područja.

¹⁵ Isp. i Josip Vončina, *Jezično grabancijaštvo Tita Brezovačkoga*, »Umjetnost riječi«, god. XV, br. 3, Zagreb 1971, str. 205—224; v. str. 207, 209.

¹⁶ Ponekad je taj refleks došao leksičkim posuđivanjem iz štokavskoga, npr. u riječi *magarac* (D 193) pored *osel* (D 194).

¹⁷ Isp. Vončina, *n. dj.*, str. 206 i ovdje, odjeljak 4.

¹⁸ Iako se takva pojava — budući da je rijetka — odlikuje velikim stupnjem stilske obilježenosti.

¹⁹ Takvi su: Antun Kanižlić, Vid Došen, Antun Ivanošić, Matija Petar Katančić i dr.; isp. Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 219, 248, 259, 267.

²⁰ U Zagrebu su, između ostalih, izdane ove knjige pisaca iz Slavonije: Kanižlićevi *Primogući uzroci* (1760), prvo izdanje *Nove slavonske i nimačke gramatike* M. A. Reljkovića (1767), Došenova *Jeka planine* (1767) i *Aždaja sedmoglava* (1768), Ivanošićeva djela, Katančićevi *Fructus auctumnales* (1791) i dr.; isp. Georgijević, *Hrvatska književnost...*, *n. dj.*, str. 220, 245, 248—249, 261—262, 269.

²¹ »Grada« 3, str. 131.

²² »Grada« 3, str. 167.

²³ Izmijenjeno (mjesto: *kope*) da se omogući dalja igra riječima: *nabijaju kape*.

²⁴ Rafo Bogišić u knjizi: Marin Franičević - Franjo Švelec - Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, Ljber — Mladost, Zagreb 1974, str. 362.

²⁵ U kajkavskom: *šegav* = lukav. — Kao što se vidi, negativna se svojstva pripisuju osobito fiškalima.

²⁶ Tako i u drugim kajkavskim komedijama, gdje dolaze npr.: notar Lisjak (Andrić, *n. dj.*, str. 7), bivši trgovac Blagozubić (29), prokurator Zavadić (37) i sl.

²⁷ Iako to potječe iz njemačkog predloška (»...ich muss schlafen gehen. Marsch!... Wer da? Wer da?«; Andrić, *n. dj.*, str. 71), prerađivač ne bi te riječi ostavio neprevedene da ih nije smatrao mogućom osobinom vojnika u nas; a da su to bile, pokazuje iz skupa *wer da* načinjeni glagol *berdokati* (isp. Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Walter de Gruyter & Co., Berlin 1960, str. 123).

²⁸ Isp. Slavko Batušić, *Komediografija Tita Brezovačkoga*, SPH 29, str. IX—XLVI (v. str. XXXVIII); Vončina, *n. dj.*, str. 217—218.

²⁹ Isp. Vončina, *n. dj.*, str. 218—219.

³⁰ Isp. Vončina, *n. dj.*, str. 216.

³¹ Isti skup i izraz upotrebljava također baron Tamburlano («v šaš na rake» i »popevka«, T 364), koji je ujedno sklon žargonizmima: *tradarikanje* (T 364), *stepihleb* (T 365) i dr.

³² *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*, za štampu priredio László Hadrovics, »Građa« 14, Zagreb 1939, str. 41—112; v. str. 76.

³³ Krešimir Georgijević, *Lik Jurja Habdelića poslije trista godina*, »Ivšičev zbornik«, Zagreb 1963, str. 91—101; v. str. 96—97.

³⁴ Juraj Habdelić, *Prvi oca našega Adama greh* (Izbor), priredila Olga Šojat, »Kaj«, god. VII, br. 10, Zagreb, listopad 1974, str. 37.

³⁵ Habdelić, *n. mj.*

³⁶ Habdelić, *n. mj.*

³⁷ Isp. i Georgijević, *Lik ...*, n. dj., str. 98.

³⁸ Isp. »Građa« 3, str. 131.

³⁹ Ponekad se takve imenice čuju i od »fiškala« u *Tamburlanu*: »ako mu takve difikultaše ne postavim« (T 356).

⁴⁰ Georgijević, *Lik ...*, n. dj., str. 98.

⁴¹ Evo kako je to npr. u Zagrebu: »Cijele su njegove ulice bile naseljene Talijanima, Nijemcima, Madžarima«; Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I: *Književnost ilirizma*, JAZU, Zagreb 1954, str. 22.

⁴² Georgijević, *Hrvatska književnost ...*, n. dj., str. 274.

⁴³ Georgijević, *Hrvatska književnost ...*, n. dj., str. 190.

⁴⁴ Postoje znaci da bi i »sudec« u istoj komediji mogao biti stranac, možda Talijan, jer — iznenađen, dakle također u afektivnom stanju — kaže: »*ma come* grof Markovčič?« (C 150).

⁴⁵ Lik s takvim izgovorom nalazimo u našoj komediografiji 16. stoljeća: u Držićevu *Dundo Maroju* (za koje djelo ne možemo tvrditi da ga Brezovački nije poznao); ondje Ugo Tedeško ovako izgovara talijanski: »...al suo serfitor. Mi star sempre tuo serfitor...« (Marin Držić, *Novela od Stanca, Tirrena, Skup, Dundo Maroje*, PSHK, knj. 6, drugo izdanje, priredio: Milan Ratković, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1964, str. 207).

⁴⁶ I u *Tamburlanu* se upotrebljava glagol *van gledeti*: »ako ovak Turci *van glede*« (T 366); budući da ga kaže sluga Miško, mogli bismo pretpostaviti da taj glagol pripada i govoru.

⁴⁷ Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aera-rium* (= *Gazophylacium I*), Zagreb 1740. (reprint-izdanje: Liber — Mladost, Zagreb 1972), str. 1015.

⁴⁸ Isp. Belostenčev *Gazophylacium I* (s. v. curia): »*Hiža občinska vu koje tolnač, sud biva.*«

⁴⁹ Andrić, *n. dj.*, str. 3.

⁵⁰ Utvrđujući kao dio tog nasljeđa (i kao jedan od više primjera) književnika Habdelića, moramo istaći koliko je dobro vidio još Kukuljević kada mu hvali »bogatstvo jezika i jezičnih fraza« te — osobito — način pripovijedanja, koji je »katkad ozbiljan, katkad šaljiv«; isp. Georgijević, *Lik ...*, n. dj., str. 91.